

Книгата на видния словашки литератор и компаративист Диониз Дюржин „Теория на междулитературния процес“ е посветена на ключови проблеми от теорията и методологията на сравнителното литературознание, както между прочем почти всички негови книги, с които той си извоюва място на световен авторитет в тази област. Научното ядро на тази книга се съдържа в издадената през 1974 год. „Теория на литературната компаративистика“ („Teória literárnej komparatistiky“), чито преводи на немски (1976) и особено на руски език (1979) разкриха на широките научни кръгове значението, което тя има за развитието на марксистическото сравнително литературознание и методологическото преосмисляне на наследеното от традиционната европейска компаративистика.

В известната и на българския читател „Теория сравнителното изучение литература“ (1979) Дюржин разработва предмета, целите и задачите на сравнителното литературознание от перспективата на световната литература, ориентира връзките и сходствата към закономерностите на литературния процес в единството на национален и изданационален (световен) аспект. Дюржин ревизира постановката за едностраниното влияние на предаващата литература и подчертава активната роля на приемащата литература в историята на междулитературните връзки. Промяната на функцията на творбата в новия контекст (творчески характер на рецепцията) е основната теоретическа постановка, върху която той изгражда систематизацията на литературните връзки. Припомням тези основни положения от теорията на Дюржин, които днес не само от компаративиста, но и от литературния историк се възприемат като известни литературни истини, защото те са предпоставени в съдържанието на новата книга. Обявената от автора още в увода теза за преустройство на системата на традиционната компаративистика е резултат на досега извървения път в преосмисляне и преориентиране на нейните цели и задачи, а не авангардна позиция, както може да се стори на по-малко причастния в теорията читател.

Книгата на Дюржин има подчертано теоретичен характер с една особеност — че съдържанието на нейните глави в повечето случаи е известно от предварителни публикации в сп. „Slavica Slovaca“ („Националнолитературни и междулитературни аспекти на литературната история“, „Методологическите и идео-

логическите конеквенции на термина „литературно влияние“, „Сравнението като методологическа инструкция?“, „Особени форми на междулитературните общности“) в периода 1979—1983 г., съпроводени с дискусия, в която вземат участие словашки и чуждестранни литературоведи. Извадки от дискусийните статии са отпечатани паралелно с авторския текст в разделите „Националнолитературни и междулитературни аспекти на литературната история“, „Особени форми на междулитературните общности“ и „Методологическите и идеологическите конеквенции на термина „литературно влияние“. Проблематиката на последния раздел е известна на българския читател чрез статията „Един противоречив проблем в теорията на междулитературния процес“, публикувана в сп. „Литературна мисъл“, 1981, кн. 3. С други думи, книгата на Дюржин предлага една малко използвана у нас форма на защита на научното становище чрез публичния диалог, адресиран не към слушателска, а към читателска аудитория. С това тя поставя на изпитание критическата оценка, която трябва да има предвид и съображенията на дискусията.

Тъй като „Теория на междулитературния процес“ притежава голяма „гъстота“ от проблеми, които изискват пренастройка на традиционното компаративно мислене, ще се ограничи в отношението си към онези от тях, чиято актуалност е безспорна както от гледна точка на теоретическите перспективи на сравнителното литературознание, така и от гледна точка на един по-тесен „приложен“ аспект, засягащ връзката национална литература — световна литература. Смятам, че разделите „Националнолитературни и междулитературни аспекти на литературната история“, „Историческата обусловеност на съдържанието междулитературност“, „Особени форми на междулитературните общности“, „Онтологически и гносеологически аспекти на изследване на междулитературния процес“ са конструктивният гръбнак на изследването, върху които се градят предложенията от автора систематизация на литературните връзки и сходства, графично изобразена в схема № 2 на края на книгата. Какви въпроси се поставят в тези раздели и как се върви към тяхното решение?

Основен проблем в „Националнолитературни и междулитературни аспекти на литературната история“ е как литературните връзки се включват в националната литературна история като елемент на нейната специфика и как като носители на универсални и повтарящи се елементи изразяват закономерностите на литературния процес. Или тук се фор-

мутира изследователската задача за систематизация на връзките от гледна точка на едно по-високо, наднационално ниво, където те функционират като носители на развойни закономерности и отразяват аналогични за повече национални литературни тенденции. Понятието междулитературен процес изразява именно тези закономерности, чрез които отделната национална литература се интегрира към системата на световната литература. Подчертавайки диалектичката връзка между единично и общо (т.е. национална литература — световна литература, конкретизирана чрез понятието междулитературен процес), Дюришин се стреми да отклони (не декларативно, а по пътя на познанието) сравнителното литературознание от изработените и затвърдените в практиката представи. Както е известно, в съвременната изследователска практика изучаването на междулитературните контакти е свързано преди всичко с очертаване спецификата на националната литература и в тази си роля безспорно то заема важно място в платформата на националната литературна история. Но концепцията за световната литература изисква предметно-методологическа преориентация на сравнителното литературознание към обобщенията на процеса, в който литературното явление (респ. националната литература) е видяно в системата на един широк международен контекст. От тази перспектива става ясна методиката на двояката интерпретация на междулитературните връзки: а именно, че те „по един начин изграждат националнолитературната специфика и особеност и по друг — междулитературната повторямост и универсалност“ (с. 23). Тази „двоякост“ определя разликата между националнолитературния и междулитературния историзъм — един въпрос, чиято трудност е „проверена“ в теорията и практиката на съветските учени, работещи върху историята на световната литература.

Повечето от участниците в дискусиата вземат отношение към диалектиката на тази двуспектна интерпретация на връзките, подчертавайки богатото и многопосочно съдържание на историко-функционалния подход към тях, който търси закономерното, повтарящото се (ще спомена съображенията на М. Томчик за историческата динамика на литературните родове и жанрове, също свързани с процеса, на И. Храбак за неравномерното социално развитие на различните национални общества и за рисковете, които крие абстрактно-типологическото моделиране на конкретно-историческите явления). Очевидно е, че дискутиращите се замислят над конкретната изследователска методика, която трябва

да реализира предложената от Дюришин систематизация.

Подчертано теоретичният характер на първата глава до някъде затруднява възприемането на иначе методологически перспективната концепция, най-вече поради факта, че диалектиката на националнолитературния и междулитературния критерий се илюстрира чрез философските категории единично, общо и особено. Както се вижда, тяхното адаптиране към литературните явления затруднява историческата класификация на национално специфичното.

В раздела „Историческа обусловеност на съдържанието междулитературности“ се разглежда взаимната обусловеност на контактно-генетични връзки (определящи за националната литература) и типологически сходства (определящи междулитературния характер на националните явления). Авторът проследява исторически различното място, което тези области заемат в развитието на сравнителното литературознание и принася на марксистическото сравнително литературознание за преодоляване традиционното разделяне и противопоставяне на контактология и типология. В тази връзка ще цитирам едно точно и задълбочено наблюдение на Дюришин, теоретически ценно за компаративиста и литературния историк: „Всяко творческо отношение на определено литературно явление към чуждите ценности е едновременно обусловено от функционалността на това явление (автор, процес) в националната литература. Обикновено активна роля играят такива междулитературни връзки, които със своята насоченост са съзвучни с развойните тенденции на съответната национална литература и с това заснават тези тенденции“ (с. 55—56).

Междулитературният процес намира исторически конкретен „материален“ израз в литературните общности, където връзките функционират като развойни закономерности. Дюришин актуализира по нов начин обособяването на комплекси от национални литератури като стъпало по пътя на литературноисторическото единство на световната литература. Редом с класифицираните от И. Г. Неупокоева регион и зона той въвежда понятието особени междулитературни общности, което обединява литератури с особена интензивна степен на взаимодействие в процеса на тяхното развитие. Основа за предложеното групиране на националните литератури се явява традицията на чешко-словашката литературна общност. Наред с известното групиране на европейските литератури тук са включени и малко познати и изследвани обединения като литературите на Британските острови, литературите на Иберий-

ския полуостров, швейцарския и белгийския литературен комплекс и т. н. Същественото в този теоретически модел е, че дава възможност да се разкрие богатството от връзки между образуващите общността литератури, по-детайлно да се проследят онези тенденции, които създават закономерностите на междулитературния процес. Историческата подвижност на вътрешното единство на общностите се определя чрез действието на интегрираща, диференцираща и комплексментарна функция. Безспорно литературната общност е важно звено в познанието на закономерностите на процеса — познание, което повече се приближава към спецификата на националната литература и нейното интегриране към тенденции от по-общ наднационален характер. Задълбочавайки анализа по посока на взаимната обусловеност между литературите от общността, Дюришин формулира редица категории като полифункционалност, билитературност, синкретизъм на традицията, литературно посредничество и др. Не подлежи на съмнение, че изработеният от Дюришин модел е теоретически и методологически перспективен от гледна точка на най-висшия синтез — световната литература, — който си поставя маркеското сравнително литературознание. Отношението на участниците в организираната дискусия също е положително, но едновременно с това се изказват и предупреждения срещу абсолютизирането на този модел и превръщането му в абстрактна схема, която се „налага“ независимо от конкретните исторически обстоятелства. Особено важно е да се спазват историческият критерий при изследването на литературните общности (както правилно отбелязва М. Томчик), да се има предвид трансформацията на вътрешните взаимоотношения в процеса на тяхното съществуване. От авторския коментар към дискусията става ясно, че Дюришин също схваща своя модел като „дедуктивен“, който изисква „творчески подход на изследователите както при обособяването на други общности от аналогичен тип, така и при обяснението на очертаните категории“ (с. 228).

Последният раздел на книгата — „Октологически и гносеологически аспекти на изследването на междулитературния процес“ — обобщава направените наблюде-

ния и изводи, водещи към изработването на нова систематизация на предмета и целите на сравнителното литературознание, към методологическото му устройство в „теория на междулитературния процес“. Разделът има характера на въведение към графичния модел на връзката между националните литератури и междулитературен аспект на литературната история. Междулитературните общности са изведени като основна категория на междулитературния процес. Очертани са три изследователски сфери по пътя към висшата литературноисторическа единица — световната литература: генетично-контактни връзки, структурно-типологически зависимости (две традиционни области на сравнителното литературознание) и категории на междулитературния процес (разработени въз основа на общностите). По този начин е разгърнат принципът на стабилността в изследването на междулитературния процес, като на типологическите сходства е отредена ролята на междинно звено, свързано повече с националното литературно развитие. Концепцията на Дюришин излиза от убеждението, че сравнителното литературознание трябва да превърне в крайна цел не връзките, а процеса. В това се състои и новаторството на неговата „подемична“ систематизация, която не само поставя проблемите, но също така търси тяхното решение. В предложената систематизация може да се отбележи известно равновесие в съдържателното преосмисляне на сравнителното литературознание, защото в областта на генетично-койтактните връзки и типологическите сходства се запазва традиционната класификация, губи се функционалната връзка на тези области (и преди всичко на типологията) с междулитературния процес.

Чрез дилемното противопоставяне на сравнително литературознание и теория на междулитературния процес книгата на Дюришин ще събуди вероятно немалко скептични възражения. Но това може да бъде проблем на друго отношение към нея. Настоящата рецензия има за цел да изтъкне рационалното и позитивно зърно в нейното съдържание, каквото безспорно е налице.

Христина Балабанова

